

Πρόλογος

Αυτό που μας έρχεται στο μυαλό σήμερα μιλώντας για την Κατοχή και την Αντίσταση είναι σε μεγάλο βαθμό ο απόηχος του εθνικού αφηγήματος που συγκροτήθηκε τη δεκαετία του 1980, μέσα από την έκρηξη της σχετικής βιβλιογραφικής παραγωγής και των επετειακών εορτασμών μετά την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982 από την πρώτη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Αυτό το αφήγημα μας κληροδότησε μια κωδικοποιημένη αντίληψη για την εν λόγω περίοδο: το κατέβασμα της σημαίας με τον αγκυλωτό σταυρό από την Ακρόπολη από τον Μανώλη Γλέζο και τον Απόστολο Σάντα, η πείνα, οι γενειοφόροι αντάρτες στα βουνά, ο Γοργοπόταμος, οι 200 εκτελεσμένοι στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής. Η αντίληψη αυτή συμπληρώνεται με δύο ποιοτικές παραμέτρους: ότι η αντίσταση του ελληνικού λαού αφενός ήταν μαζική, με μοναδική εξαίρεση τις δωσίλογες κυβερνήσεις, και αφετέρου βασιζόταν στο πατριωτικό αίσθημα και στον ανυπότακτο χαρακτήρα του ελληνικού λαού.

Όπως όλα τα εθνικά αφηγήματα έτσι και αυτό για την Εθνική Αντίσταση χαρακτηρίζεται από επιλεκτικότητα που οδηγεί στην αποσιώπηση των «δύσκολων» πτυχών της περιόδου, όπως το φαινόμενο δωσιλογισμού, οι διωγμοί και η εξόντωση ελλήνων Εβραίων, οι εμφύλιες συγκρούσεις. Μέσα από την προσπάθεια «τακτοποίησης» των δυσάρεστων αυτών πλευρών στο πλαίσιο του εθνικού αφηγήματος ένα μεγάλο μέρος της εμπειρίας της Κατοχής και της Αντίστασης έμεινε αχαρτογράφητο. Έτσι λοιπόν, παρά το γεγονός ότι έχουν μεσολαβήσει επτά ολόκληρες δεκαετίες, μερικά σημαντικά ερωτήματα παραμένουν ακόμη ενεργά.

Το βασικό ερώτημα που με απασχόλησε και το οποίο επιχειρώ να απαντήσω με την παρούσα μελέτη αφορά τους λόγους που οδήγησαν στην εμφάνιση του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα στην Αθήνα, ερώτημα το οποίο ισχύει άλλωστε και για τα αντιστασιακά κινήματα που εμφανίστηκαν στις περισσότερες από τις κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ήταν λοιπόν η Αντίσταση αποτέλεσμα της πολιτικής που ακολούθησαν οι συμμαχικές δυνάμεις για την ανάπτυξη ένοπλων οργα-

νώσεων, πλαισιωμένων από δίκτυα δολιοφθορών και κατασκοπείας, με στόχο την πρόκληση φθορών στα μετόπισθεν των δυνάμεων κατοχής; Ήταν αποτέλεσμα του μετασχηματισμού όσων πολιτικών δυνάμεων παρέμειναν στις κατεχόμενες χώρες σε αντιστασιακές οργανώσεις; Υπήρξε η απάντηση των πολιτών των δοκιμαζόμενων κοινωνιών απέναντι στις διαλυτικές συνέπειες που είχε η πολιτική των δυνάμεων κατοχής για αυτές; Ή τελικά υπήρξε απόρροια του συνδυασμού όλων των παραπάνω παραγόντων, ανάλογα με τις πολιτικές, κοινωνικές, εθνολογικές και γεωγραφικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε κατεχόμενη χώρα;

Χωρίς να υποβαθμίζεται η σημασία των επιπτώσεων που είχαν οι αποφάσεις των πολιτικών και των στρατιωτικών ηγεσιών των συμμαχικών δυνάμεων και των εξόριστων κυβερνήσεων στην ανάπτυξη των αντιστασιακών κινήματων, αυτό που χαρακτηρίζει την παρούσα μελέτη είναι η απομάκρυνση του βλέμματος από τα ηγετικά κλιμάκια και η εστίασή του στην ίδια την κοινωνία, στις διαδικασίες που ενεργοποιήθηκαν στο πλαίσιο της και συνέβαλαν στην εμφάνιση του αντιστασιακού κινήματος. Εκλαμβάνοντας το αντιστασιακό κίνημα που αναπτύχθηκε στην Αθήνα, και συγκεκριμένα το εαμικό σκέλος του, ως πολιτικό και κοινωνικό φαινόμενο, ως αποτέλεσμα των έντονων κοινωνικοπολιτικών αλλαγών που συντελέστηκαν στη ρήξη της Κατοχής, η οπτική που υιοθετείται είναι αυτή της ιστορίας «από τα κάτω», της προσπάθειας κατανόησης της κατοχικής περιόδου και του αντιστασιακού κινήματος μέσα από τις αντιλήψεις και τις επιλογές των πολιτών που συμμετείχαν σε αυτό ή υποστήριξαν τη δράση του.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια επεξεργασμένη εκδοχή της διδακτορικής διατριβής που υποστηρίχθηκε την άνοιξη του 2011 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η έρευνα ξεκίνησε στις αρχές του 2003 και ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2010. Σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα ήταν σημαντική η συμβολή ορισμένων ανθρώπων, τους οποίους θα ήθελα να ευχαριστήσω.

Την Ιωάννα Παπαθανασίου, τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη, την Άντα Κάπολα και την Πωλίνα Ιορδανίδου στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας για την ακούραστη συμβολή τους στην ερευνητική μου δουλειά. Τον αντιστασιακό Παναγιώτη Αρώνη για τις μακρές συζητήσεις μας και τη φιλοξενία στη Βιβλιοθήκη «Η Εθνική Αντίσταση». Το προσωπικό του αναγνωστηρίου των Γενικών Αρχείων του Κράτους και ιδιαίτερα την Αμαλία Παπά. Τους αξιωματικούς Γιώργο Σκαλτσογιάννη και Γιάννη Γεμεντζή για τη μεγάλη τους βοήθεια στα αρχεία της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του ΓΕΣ. Το προσωπικό και τον προϊστάμενο της Ιατροδικαστικής Υπηρεσίας Αθηνών Φίλιππο Κουτσαύτη και τη διευθύντρια του Εργαστηρίου Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Χαρά

Σπηλιωπούλου για τα σημαντικά τεκμήρια που έθεσαν στη διάθεσή μου. Τον Δημήτρη Μπαχάρα, τη Μαθίλδη Πυρλή στο Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο και ιδιαίτερα το Διευθυντή του Μάνο Χαριτάτο για την εγκάρδια συνεργασία του και την ιδιαίτερη αντίληψη που έχει για το ρόλο των αρχείων.

Τον αντιστασιακό Γιάννη Κουβά για το υλικό του παραρτήματος της Πανελληνίας Ένωσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης (ΠΕΑΕΑ) Καισαριανής και του προσωπικού του αρχείου που μοιράστηκε μαζί μου. Το προσωπικό των δύο ΚΑΠΗ Καισαριανής για τη βοήθειά τους στην ανεύρεση πληροφορητών και τις διευκολύνσεις που μου παρείχαν για τη διενέργεια συνεντεύξεων. Τον Βασίλη Γόβατση για τη μακρά συνεργασία μας στο Δήμο Καισαριανής. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιδρύματος Ιωάννου Φ. Κωστόπουλου για την οικονομική ενίσχυση της ερευνητικής μου δουλειάς.

Τον φίλο μου Κώστα Μακρή που, μετά την απόκτηση του πτυχίου μου στις οικονομικές επιστήμες, με τις συζητήσεις μας με παρότρυνε και με στήριξε στην απόφασή μου να αλλάξω την επιστημονική μου πορεία. Αυτή η αρχική ιδέα δεν θα είχε την παρούσα κατάληξη αν δεν είχα την τύχη να συναντήσω κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών τον Κώστα Γαγανάκη και τον Αντώνη Λιάκο, τους δύο καθηγητές μου, στους οποίους οφείλω πολλά για τους δρόμους που μου άνοιξαν στην κατανόηση της Ιστορίας, όχι μόνο ως ακαδημαϊκής αλλά και ευρύτερα ως πολιτισμικής διαδικασίας. Τον Μιχάλη Βαρλά για τις συζητήσεις μας γύρω από τα ζητήματα της προσφυγικής εγκατάστασης στην Αθήνα. Την Ελένη Καλογιάννη, που διάβασε εκατοντάδες σελίδες προσφέροντάς μου χρήσιμες παρατηρήσεις κατά τη διάρκεια της συγγραφής της διατριβής. Τον Πολυμέρη Βόγλη για τη μεγάλη βοήθεια που προσέφερε σε πολλά επίπεδα και για τις συζητήσεις που με βοήθησαν στο να θέτω όλο και ευρύτερα ερωτήματα γύρω από το αντικείμενο της μελέτης μου. Τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια και προσωπικά τον Κώστα Κωστή, τον Σωκράτη Πετμεζά και τον Τάκη Φραγκούλη για την εμπιστοσύνη που έδειξαν στο έργο μου και την άριστη συνεργασία μας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα όλους τους πληροφορητές μου, που με αφινιδίασαν με την προθυμία τους να καταθέσουν στις προφορικές μας συνεντεύξεις όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία. Τους ανθρώπους αυτούς που με δέχτηκαν στα σπίτια τους, μου εμπιστεύτηκαν οικογενειακά και προσωπικά τους τεκμήρια και μοιράστηκαν μαζί μου τις αναμνήσεις και τις σκέψεις τους για την περίοδο που μελετούσα και ουσιαστικά την ιστορία της ίδιας τους της ζωής. Η συμβολή τους ήταν καθοριστική και δεν περιορίστηκε στην καταγραφή γεγονότων και ερμηνειών. Το σύνολο της εμπειρίας από την προσωπική επαφή κατά τη διάρκεια των προφορικών συνεντεύξεων μου έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσω και

να κατανοήσω την ηθική και τις αντιλήψεις ανθρώπων που έζησαν μια εντελώς διαφορετική ζωή από αυτή της δικής μου γενιάς.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Θόδωρο Κουλίτσο-Νικολαΐδη, που δυστυχώς δεν πρόλαβε την έκδοση της παρούσας μελέτης, αλλά ήταν τόσες οι συζητήσεις μας που είχε σχηματίσει μια πολύ καλή εικόνα για το «βιβλίο», όπως το αποκαλούσε κι ας μην είχε ακόμη ολοκληρωθεί, τον Στέλιο Διαμαντόπουλο, που επίσης δεν βρίσκεται πλέον μαζί μας, την Αναΐδα Τσακιρίδου-Νικηφοράκη και τον Μάνο Ιωαννίδη για την προθυμία τους να μοιραστούν μαζί μου σκέψεις και μνήμες κατά τη διάρκεια πολύωρων συνεντεύξεων-συζητήσεων.

Τέλος, θα ήθελα να αναφερθώ στη σημασία που είχε για το σύνολο της δουλειάς μου η διαρκής και ενθουσιώδης υποστήριξη όλων των επιλογών μου από τον αδελφό μου Μιχάλη Χαραλαμπίδη και τη μητέρα μου Χαρά Χαραλαμπίδου και στην κομβικής σημασίας επιρροή του πατέρα μου Πέτρου Χαραλαμπίδη. Αν και έχουν περάσει περισσότερα από 20 χρόνια από τότε που έφυγε από τη ζωή, οι αφηγήσεις του για την περίοδο της Κατοχής στο Βύρωνα, όπου ζούσε, οι «βόλτες» που με πήγαινε τις Πρωτομαγίες στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής και το πάθος του για την Ιστορία δημιούργησαν ένα υπόστρωμα αντιλήψεων που ενεργοποιήθηκε πολλά χρόνια μετά το θάνατό του.

Τίποτα από όλα αυτά δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς τη μακρόχρονη και σταθερή υποστήριξη της γυναίκας μου Στέβης Μοσχογιάννη και του γιου μου Πέτρου, που για χρόνια αναρωτιόταν γιατί ο πατέρας του έκανε παρέα με τόσους ηλικιωμένους ανθρώπους. Υπήρξαν μια ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης και δύναμης για μένα και φυσικά το βιβλίο αφιερώνεται σε αυτούς. Θα ήθελα τέλος να επισημάνω ότι κάθε λάθος ή παράλειψη βαρύνει αποκλειστικά το συγγραφέα του βιβλίου.